

A scris această carte nu pentru a reedita fapte, sau a construi personaje, ci pentru a explica prin tot adausul de gînd omenesc, prin această umanizare a interpretării, toată desfășurarea de viață pe care talentul lui convins o transformă într'o închegare bogată de sugestii și evocări.

În aceste două volume din „Histoire d'Angleterre găsești explicarea faptelor mari care desăvîrșesc viața unei națiuni, dar desprinzi din ea, o nease-muită lecție — întru preșuirea virtuților care pot înălța omul sau poporul care se învrednicește de ele.

Cît de adevărată se ridică întrebarea, care caută un rost acestei cărți, în afară de acel al interesului ei de cultură :

„Quelle collaboration serait féconde avec un pays dont on ne connaitrait pas l'âme profonde ?

Or, acest suflet stă închis, întreg, în cartea cu titlul de mai sus.

Lucia Oprescu.

Asemănări epocale. (Referat de ansamblu).

1. **F. Funck-Brentano** : *Luther*. Trad. I. Leonard. Edit. Libr. „Principele Mircea“, Buc. 1938.
2. **Martin Luthers** : *Ausgewählte Schriften*. Zweite Auflage. Askani-scher Vg. Berlin.
3. **Albert Maison** : *Érasme*. N. R. F. 5-e. éd Librairie Gallimard. Paris. 1938.
4. **Ștefan Zweig** : *Erasmus*. Trad. Eug. Relgis. Editura „Naționala-Ciornet“, S. A. Buc.
5. **Didier Érasme** : *Éloge de la Folie*. Editions de Cluny. Paris. 1937.
6. **C. Antoniadu** : *Machiavelli*. 2 vol. Edit. „Cultura Națională“, Buc.
7. **Machiavel** : *Le prince*. Librairie Garnier frères, Paris.
8. **Ed. Petit, M. Allain et André Ganen** : *Histoire universelle illustrée des pays et des peuples*. Nouvelle Edition. Tome II. Libr. Aristide RUILLET, Paris, 1932.
9. **Jacob Burckhardt** : *Die Kultur der Renaissance in Italien*. 2 Bände. Alfr. Kröner. Vg. Leipzig, 1919.
10. **Le Comte de Gobineau** : *La renaissance. (Scènes historiques)*. Librairie Plon, Paris, 1919.
11. **Thomas Morus** : *De optimo reipublicae statu, deque nova insula Utopia*, 1518.
12. **G. M. Trevelyan** : *History of England*. Longmans, Green and Co. Ltd. London, 1927.

Ștefan Zweig face o apropiere între epoca Renașterii și aceea în care trăim noi, găsind asemănări isbitoare între ele. Într'adevăr, marii exploratori din secolul al XV și al XVI (*Diaz, Columb, Vasco de Gama, Magellan* etc.) și descoperitorii adevăraților și tehnicilor nouă (*Kepler, Copernic, Gutenberg*), pot găsi echivalent numai în reprezentanți ca *Blériot, Lindbergh, Byrd, Marconi, Ford, Curie, Rutherford* și *Einstein*. Dar să urmărim puțin ideea aceasta.

Revoluțiile șguduitoare ale întregii omeniri sînt mai ales revoluții în gîndire. Faptele impresionante care isbesc mai mult, sînt numai consecinți ale plămădirii noi de idei — plămădire invisibilă dar extrem de puternică. În se-colul al XV mișcarea eroică a fost aceea a minții care s'a hotărît să accepte

ideea că pământul este rotund. Din moment ce asemenea idee s'a putut forma era fatal să apară de undeva un *Cristofor Columb*. La fel în timpul nostru unul din cei mai grei pași a fost să se accepte ca posibilă desintegrarea atomului; după asta, întregul sistem de gândire bazat pe indistructibilitatea materiei a devenit deodată caduc.

Anumite concepții, la care omenirea ajunge după mari și îndelungi bătaii mintale, sau numai după seculară deprindere, devin cadre ale bunului simț; ele formează atmosferă indispensabilă pentru toate mișcările gândirii și procură oamenilor un confort intelectual asigurător de liniște. Aceste cadre însă devin rigide și, după un timp de măcinare fină a marginilor, soliditatea lor este amenințată. În perspectivele prăbușirii începe de obicei o luptă violentă între tendințele de conservare ale unui sistem și tendințele de schimbare ale lui.

Dacă luptele pot fi violente și-atunci când pure concepții științifice sînt în joc, ele devin sălbatice și de cruzime uimitoare atunci când e vorba de stări morale și sociale. Exemple izbitoroare găsim tocmai la vremea Renașterii și a Reformei, așa cum le găsim și azi.

În fond din ce a constatat marelui conflict din secolul al XVI-lea? El a fost o sfărmară de cadre, care deveniseră rigide și care, măcinate fiind pe încetul, prin contradicții periferice, au ajuns să fie prăbușite brusc, printr'o svîrcolire violentă. Cadrele erau constituite din autoritatea ecleziastică a Papei, întinsă peste toată lumea creștină apusană. Această autoritate ajunsese a fi întrebuițată prea apăsător și prea irațional. Secole întregi însă această autoritate rămăsese nediscutabilă și ea constitua o forță unificatoare pe deasupra conflictelor politice atât de numeroase. Supremația spirituală a Papei era atât de covârșitoare, încît cu toate numeroasele abuzuri, săvîrșite de urmașii lui Sf. Petru, nimeni nu se încumeta s'o înfrunte direct. Sute de ani și-au permis Papii să întrebuițeze prost puterea lor, pînăcînd spiritul credincioșilor a îndrăznit să ridice obiecții și mai apoi proteste. Și este de observat că oricîte ori se comprîmă gîndirea și sufletul omenesc mai îndelungă vreme și mai cu putere, urmează fatal, mai curînd sau mai tîrziu, o explozie devastatoare. Pe cît era de nesdruncinat prestigiul Vaticanului mai înainte de a intra în gîndirea creștinilor posibilitatea de critică a Papei, pe atîta de violentă a fost mai apoi protestarea împotriva lui, atunci cînd s'a pornit discuția deschisă a faptelor și drepturilor pontificale.

Din mulțimea enormă a evenimentelor și faptelor care s'au înșiruit în secolul al XVI-lea, pentru a produce Reforma, alegem punctele culminante, care rezumă tendințele contradictorii ale vremii, asemănătoare mult cu unele tendințe de azi. La 1501 *Erasmus* scrie *Elogiul nebuniei* („*Encomium Moriae*“ sau „*Laus stultitiae*“). Întreaga Europă a ris. Spirituala lucrare a călugărului fără voie a cunoscut un succes cum nu mai fusese dat pînă atunci altei cărți să cunoască. Ea s'a citit cu veselie la curțile prinților și împăraților, la Roma și la Paris, la Londra și la Oxford, și peste tot, sub forma glumei fine, s'au pus sub ochii credincioșilor păcatele vremii și printre ele scăderile bisericii și decăderea papală. Ceeace nu îndrăzneau nimeni să atingă direct, „*Stultitia*“ lui *Erasmus* a atîns. După puțin timp (1504) același scriitor, a lăsat gluma deoparte și a scris în ton serios și hotărît „*Enchiridion militis christiani*“ (Cartea ostașului creștin). Aici el cere o premenire în biserică, o schimbare în casa Dom-

nului, prin reîntoarcere la izvoarele credinței. Și el singur traduce încă odată din grecește în latinește Biblia.

Influența acestor scrieri ale lui *Erasmus* a fost imensă și spiritul lor a alimentat răsvrătirea care avea apoi să pecetluiească o epocă întreagă. După 17—18 ani au apărut, la mică distanță, două alte manifestări (din care una avea să sguđuie lumea creștină): la 1518 *Thomas Morus* scrie „*De optimo reipublicae statu, deque nova insula Utopia*“, iar cu un an înainte (1517) *Luther* afișase pe ușa bisericii lui din *Wittenberg* cele nouăzeci și cinci de Teze, protestatare. „*Utopia*“ lui *Thomas Morus* este un fel de variantă a „*Elogiului Nebuniei*“, în care critica veselă se întinde mai mult asupra politicii, iar în partea a doua a cărți Cancelarul regelui *Henric al VIII-lea al Angliei* (pe când nu era Cancelar) construiește un plan de societate viitoare, după o fantezie nesprîjinită de fel pe real. „*Tezele*“ lui *Luther* însă nu mai sînt deloc o glumă. Aici începe răsvrătirea directă și o răsvrătire care înteește în plin autoritatea Papei. S'a terminat cu infalibilitatea. Ceeace ironiza delicat *Erasmus* și *Morus* atacă violent *Luther*. Cei doi dintăi — și mai ales primul — au preparat spiritele; ultimul însă a dat cu tîrnăcopul. În toată lumea secolului al XV-lea la sfîrșitul său și la începutul secolului al XVI-lea exista o stare generală de nemușumire, o indispoziție crescîndă față de autoritatea spirituală a Papei, care devenise în cursul timpului și autoritate temporală, prin abuz. Surd, dar tot mai pronunțat, se adunau elementele revoltei viitoare, sub forma unei tensiuni apăsătoare. Destrăbălarea papilor, luxul iritant al Romei, complicarea dogmelor îndepărtarea dela esența creștină și mai ales jafurile eclesiastice sub forma vînzării de indulgențe, contribuiau toate la formarea unei indignări publice, o indignare mută, care este cu atît mai primejdioasă, cu cît este mai mută. Dacă n'ar fi fost *afurisenia* (*Exsurge Domine*) la îndămîna Suveranului Pontif, și dacă teama de rug n'ar fi fost atît de mare, oamenii ar fi putut mumura la vreme, ca să știe și suprema autoritate bisericească de s'a trecut ori nu măsura. Și puțină îngăduință ar fi trebuit să adauge Papa purtării sale pentru ca explozia luterană să nu mai aibă loc. Se înțelege, un adînc conflict economic a întretînut și a lătit Reforma, dar justificarea și pornirea ei au fost de natură doctrinară. Ce puțin sînt înclinați oamenii puterii să înțeleagă valoarea ideilor!... Deaceea ei întăi nu vor să le audă (Papa *Leon X*, cînd au apărut „*Tezele*“ lui *Luther* susținea cu dispreț că evenimentul acesta nu-i mai mult decît o simplă ceartă de călugări); iar cînd ideile încep să schimbe lumea, potențații vor să le înlătore zugrumîndu-le. Ca și cum s'ar putea zugruma forța elastică a vaporilor!... Cînd ideile se armonizează cu un sentiment comun răspîndirea lor se face fulgerător și nimic, în lumea asta, nu li se poate opune. Ele, fiind protejate ca și para focului, iau forme variate, surprinzînd atenția și adaptîndu-se ocolit împrejurărilor. Astfel ideile protestării comune s'au prezentat întăi sub forma satirei erasmice sau a fanteziei utopice, apoi sub forma revoltei luteriene și în urmă sub forma devastatoare a lui *Carlstadt*, *Muenzer* sau a profesilor din *Zwickau*.

Deslănțuirea unei forțe nu decide forma dirigitrei sale ulterioare; de aceea la stîrnirea unei revolte pot lua parte, conștient sau inconștient, oameni cari nu se mai înțeleg de îndată ce s'a pornit resmerița. Prementre în biserică voiau *Erasmus* și *Thomas Morus*, după cum voia o premenire și *Luther*. Ba chiar voiau o premenire (o reformă) în sensul întoarcerii spre Biblie. A-

cest prim pas (și singurul) s'a putut armoniza la cei doi călugări reformatori, ducînd la o reciprocă simpatie. Dar de-acîi încolo, o neînțelegere totală a trebuit să îndepărteze pe cei doi augustini, pînă la a-i face adversari. Realizarea reformei și țelurile ei erau concepute diametral opus de acești oameni geniali. Erasmus reprezenta spiritul internaționalist, european, și el adoptă limba latină pentru o comună înțelegere, peste deosebirea de nație și de origine. De aceea el cînd traduce Biblia o traduce în latinește și cînd se adresează publicului scrie „Enchiridion militis christianus”, creștinul fiind pentru el concepția ultimă. Luther, din contra, reprezintă spiritul naționalist și el adoptă limba poporului său. De aceea el traduce Biblia în nemțește și cînd se adresează credincioșilor scrie „An den christlichen Adel deutscher Nation”, concepția supremă fiind pentru el națiunea germană. Erasmus era partisanul autorității, el nevoind să șubrezească puterea Papei, ci numai căutînd s'o corecteze. Luther însă tocmai această autoritate a căutat s'o sfărîme, în ea văzînd izvorul tuturor rețelilor. Pe Erasmus îl interesa mai ales menținerea unității europene, păstrarea civilizației apusene, întrupată, după el, în catolicismul roman, cu limba latină drept mijloc de expresie și cu Papa drept simbol reprezentativ. Pe Luther nu-l durea deloc asemenea idee; dar îl interesa mai ales individualismul religios, libertatea de interpretare a învățăturii creștine fără intermediarii ecleziastici. (*Von den Freiheit eines Christenmenschen*). După tot mersul actelor și ideilor distingem în Erasmus un evoluționist, care nu iubește salturile, care vrea premenirea lumii pe încetul și caută să păstreze o direcție fundamentală de mișcare. În Luther însă găsim reprezentantul tipic al revoluționarului, al sfărîmătorului de lanțuri, al dărîmătorului cu forța, pe care nu-l interesează tradiția și nici cursul obicinuit al lucrurilor. Marele umanist iubea pacea („*Dulce bellum inexpertis*” și mai ales „*Querela Pacis*”) pe cînd Luther nu se sperie de război și știe să îndemne la cruzimi singeroase atunci cînd i se pare necesar [*„Wider die züuberischen und mörderischen Rotten der Bauern“*]. Astfel, după deslănțuirea revoltei, reformatorul protestant apare ca un individualist răsturnător de ordine, ca un avocat al independenței, stăpînă pe sine însăși; pe cînd adversarul său se arată a fi un om al ordinii stabilite, un apărător al libertății limitate. Unul ar fi mai mult o forță conservatoare, față de cellalt care ar fi o forță progresivă. Și totuși pentru a nu fi limpezi situațiile—atunci cînd în joc este complexitatea vieții—găsim în miezul disputei dintre Erasmus și Luther o contradicție inversă. Anume revoluționarul german, individualistul exagerat, care era Luther, credea în „predestinație” și a făcut din aceasta simburile doctrinei sale; iar conservatorul Erasmus, omul tradiției și al ordinii stabilite, credea în libertatea voinței și făcea din ea calitatea cea mai de preț a omenirii. Duelul critic pe care l-au avut acești doi antagoniști între 1523 și 1526 s'a făcut pe această temă. Ca să atace doctrina lui Luther, Erasmus scrie la 1523 „*De libero arbitrio*” prin care el apără libertatea individuală împotriva predestinării. Luther îi răspunde, apărînd predestinarea, în 1525 scriînd „*De servo arbitrio*”. Erasmus contraargumentează în scrierea sa din 1526, intitulată „*Hyperaspistes*”, la care Luther nu mai răspunde decît cu simple injurături. În „*Reden an den Tische*” el îl face pe strălucitul umanist: „broască orăcătoarea”, țipar pe care nimeni nu-l poate apuca”, „nemernic” și e de părere că „a zdrobi pe Erasmus e ca și cum ai pune degetul pe un păduche de lemn, care pute mai mult atunci cînd e mort decît cînd e viu”.

Aceste cuvinte ale lui Luther ne aduce și la distincția temperamentală între acești reprezentanți de omenire. Deosebiri, neținând sama de nuanțe, sînt cam aceleași întotdeauna între omul violenței și acel al delicatatei, între omul forței deslănțuite și acel al fineții temperate, între omul de acțiune brutală și acel al cugetării liniștite. Luther e grosolan, nestăpînit și tăios. Erasmus e subtil, precaut și demn. Nimic nu se asemănă în firea și alcătuirea acestor doi călugări, afară doar că au fost amîndoi augustini și pînă la sfîrșitul vieții, unul bînd bere iar celălalt vin, au căpătat amîndoi piatră la ficat.

Astfel de tipuri contrare, care se înfilnesc mergînd un timp pe același drum, se găsesc întotdeauna în viața societăților; dar rar să fie așa de exagerat întruchipate două forțe antagoniste, care să se manifeste cu astfel de putere, ca în cele două figuri epocale pe care le-am pomenit.

În fond, viața grupărilor de oameni, este purtată pe curbe sinuoase — cu direcții oscilante — de către impulsurile date de oameni din aceste două feluri de temperament. Mereu un fost și mereu vor fi personalități care încearcă să strice o ordine stabilită, căutînd s'o înlocuiească cu alta; și tot astfel au fost și vor fi alte personalități care se opun la schimbare și voiesc să menție — exagerînd-o chiar — o stare existentă. Nu-i nici un rău dacă astfel de forțe, care luptă continuu, să găsească într'o alcătuire omenească, după cum nu-i nici un rău să existe electricități de semn contrar. Rău e numai cînd aceste forțe se prea separă unele de altele, ajungînd la acumulări primejdioase care nu se pot sfîrși decît cu trăsnet. Un astfel de trăsnet social a scînteiat la începutul secolului al XVI și răsunetul lui mai s'gduite și astăzi omenirea.

Pe lîngă temperamentele, definitiv orientate, a căror caracteristică unitară este imediat vizibilă, istoria scoate ades la iveală și altele mai complexe, care se intercalează după necesitate într'o directivă sau în alta, ades opuse. Astăzi astfel de temperament se cheamă — cu o nuanță înjositoare — oportuniste. Altădată ele se numeau realiste. Acestea se strecoară printre impulsurile extremelor, neangajîndu-se deplin în nici una din ele și păstrînd totuși o directivă dată de împrejurări și nu una creată de ei. La aceeași epocă de care ne-am ocupat, împrejurările au scos la iveală, cu aceeași strălucire, un reprezentant al spiritului de tatonare și de adaptare la condiții schimbătoare, un realist rece și lucid: *Machiavelli*. Trăind în contact cu neîncetatele premeniri sociale făcute violent; martor al expedițiilor de jaf, al sfășterilor și înșălăciunilor de tot felul, el a deprins arta conducerii după necesități stringente, nu după concepții omenești care-și caută realizarea. Timp de paisprezece ani *Machiavelli* a condus tratative numeroase în numele republicii florentine, ducînd la o perfecție necunoscută pînă la el arta diplomatică. După servicii strălucite aduse patriei sale a pășit și el ceea ce pășesc mai toți diplomații: a căzut în disgrație și a ajuns în mizerie. Și astfel o largă experiență ieșită din acțiuni multiple, în contact cu asprimea condițiilor crude și mereu schimbătoare, s'a fixat pentru totdeauna într'o operă a cărei influență a fost enormă. *Machiavelli* a scris „*Il Principe*“ la 1513, deci înainte de a se fi pornit marea svîrcolire a Reformei, prin cele nouăzeci și cinci de Teze ale lui Luther (la 1517). Între Luther și *Machiavelli*, ca și între acesta și Erasmus, nici o influențare. Opera secretarului florentin s'a dezvoltat independent, dar ea ni-a revelat al treilea aspect al firei omenești, care oscilează între tipul impulsiv și între tipul mediativ. O societate nu poate fi completă dacă nu are re-

prezentați din toate cele trei categorii. Pentru bunul mers al ei însă „contrariile“ nu trebuie să ajungă „excese“ și spiritul practic → numit, în termen peiorativ, machiavelism — nu trebuie să lipsească.

* * *

Să revenim acum la vremea noastră. După cum ea seamănă cu epoca renașterii prin mulțimea și valoarea fundamentală a descoperirilor de ordin tehnic, a explorărilor și a sinteselor științifice, tot așa seamănă și în ceea ce privește explozivitatea terenului social și spiritual în care se ciocnesc imense forțe contrarii. Și azi ca și la 1500 în luptă sînt principiul de autoritate, cu principiul răsturnării violente. Atunci era în joc autoritatea spirituală, impunerea religioasă; azi este autoritatea de stat în fața măcinării demagogice. Și azi ca și atunci stau față în față internaționalismul cu naționalismul, cu deosebire că acesta din urmă este azi puterea constituită, pe care o asaltează periferic forțele internaționale. Și acum luptă individualismul cu aservirea față de gruparea autoritară. „*De libero arbitrio*“ a lui Erasmus azi e cuprins în teoriile democratice și formele parlamentare ale societăților, pe cînd predestinația din „*De servo arbitrio*“ e realizată de doctrina totalitară, care anihilează individul în folosul statului, al clasei sau al rasei. Tensiunile de azi nu sînt de loc mai mici decît cele de pe vremea lui Luther și Erasmus. Jocul fin între impulsuni opuse a încetat de a se mai face și ne îndreptăm spre salturi primejdioase. Din moment ce nemulțămirea a devenit generală, și omenirea iar caută transformări fundamentale, e probabil că vom avea din nou, răsărind de pe undeva, un reformator violent. Pe Erasmus-ul vremii noastre nu-l vedem și să ne ferească Dumnezeu de Luther-ul secolului XX-a. Cit despre noul Machiavelli teamă mi-e că va veni ca și cellalt prea tîrziu. P. Gr.

Ovidiu, *Metamorforzele*, în rominește de **Maria Valeria Petrescu** — Cărțile I și II. Tiparul „Cartea Rominească“, București, 1937 — 122 pagini 31 ilustrațiuni.

O traducere din clasicii antici, și mai ales, o traducere bună, va fi ori cînd salutată cu bucurie și de lumea celor de specialitate — puțini — încințați că numărul celor ce muncesc pe ogorul arid al clasicismului sporește cu încă un talent, dar și de cei mulți, profani, cari știu că numai pe această cale pot fi introduși în tezaurul de frumuseți al literaturilor clasice.

Și, d-na Maria Valeria Petrescu — nume necunoscut nouă pînă azi — a cărei tălmăcire avem plăcerea s'o semnalăm aici, îndeplinește, cu prisosință toate condițiile care pot să-i asigure un binemeritat succes.

O circumstanță specială, în cazul de față ne îndreptățește să credem că traducerea d-sale se va bucura de o primire încă și mai călduroasă: d-sa și-a propus să ne traducă opera cea mai însemnată a poetului roman Ovidiu, contribuind astfel „la umplerea unei lacune, căci trebuie să fie un deziderat scump tuturor Romînilor o tălmăcire a operei integrale a singurului poet latin pe care soarta l-a aruncat pe meleagurile noastre, singurul fiu al Italiei, care, pe tărîmul literelor ne leagă mai strîns cu Roma eternă, străbuna noastră“ (Șt. Bezdechi, *Cuvînt înainte*, pag. 3).

Poemul *Metamorfozelor* (al „prefacerilor“),—din care d-na Petrescu ne-a prezentat primele două cărți, — este o vastă enciclopedie mitologică în cincisprezece cărți, pentru făurirea cărora poetul și-a epuizat toate resursele ta-